

Ганна Веселовська
доктор мистецтвознавства,
професор, завідувач
відділу театрознавства
ІПСМ НАМ України

aveselovska@gmail.com

Hanna Veselovska

Doctor in Art Studies, Professor,
Head of Department of Theatre Studies
at the Modern Art Research Institute
of National Academy of Arts of Ukraine

orcid.org/0000-0002-4898-5000

ВИСТАВА ЗА ТЕКСТАМИ ЯКУБА ГАВАТОВИЧА У КАМ'ЯНЦІ-СТРУМИЛОВІЙ 1619 РОКУ ЯК SITE-SPECIFIC TEATR

THE PERFORMANCE THAT WAS BASED ON TEXTS BY JAKUB GAVATOVYCH IN KAMYANKA-STRUMYLOVA IN 1619 AS A SITE-SPECIFIC THEATRE

Анотація. Уперше театральне представлення текстів Якуба Гаватовича у місті Кам'янка-Струмилова у 1619 році розглядається як досвід site-specific театру ранньомодерної епохи. Спираючись на історичні відомості, окреслюються основні тогочасні параметри місцевості, власне ярмарку, на якому розігрувалася вистава. Пропонується розглядати дане дійство не стільки в категоріях естетичних, скільки у суспільному вимірі, із врахуванням національного та соціального складу публіки. Покликаючись на тогочасну судову практику, доводиться безпосередній зв'язок між реаліями ярмаркування і сюжетами інтермедій Якуба Гаватовича.

Ключові слова: Кам'янка-Струмилова, site-specific театр, інтермедії, ярмарок.

Постановка проблеми. Однією з популярних форм сучасного театру є site-specific, яким зазвичай займаються молоді амбітні митці, готові естетично ризикувати та поєднувати творчі виклики з соціальними практиками. Як правило, їхні пошуки концентруються довкола історичних місць, що самі по собі мають захоплюючу біографію, або в нарочито позакультурних промислових зонах, занедбаних старих будівлях.

Уже кілька років поспіль театральне дійство на кшталт site-specific, з нагоди пошанування постави перших українських інтермедій, влаштовується в містечку Кам'янка-Бузька — колишня Кам'янка-Струмилова. Ці театральні акції можливо було б назвати інноваційними, якби найперший показ українських інтермедій 1619 року на ярмарку в цьому ж місті також не був свого роду site-specific. Відповідно, метою даного дослідження є розгляд театральної події 29 серпня 1619 року в Кам'янці-Струмиловій як site-specific театру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно напрацьованому практичному досвіду й теоретичним узагальненням, що з'явилися від часу site-specific експериментів театрика і практика перформативності Ричарда Шехнера [9], основні постановочні функції дійства делегуються простору, в якому відбувається театральна акція. Простір має бути дієвим, тобто визначати й формувати характер дії, за рахунок чого він набуває особливого художнього і суспільного статусу. У результаті site-specific вистава мовби насичується смислами конкретного місця дії, а тому існування такого спектаклю в іншій локації є сумнівним. Таким чином, конкретний простір стає єдиним і унікальним середовищем, де може реалізуватися подібна культурна акція.

Мета статті. Відповідно до цих вимог, яким має відповідати місце site-specific театру, окреслимо простір, де вперше представлялися тексти Якуба Гаватовича.

Виклад основного матеріалу. Містечко у Східній Галичині, відоме зараз як Кам'янка-Бузька, первісно називалося Димошин і мало стратегічне військове положення, бо розташовувалося між річкою Західний Буг та його притокою Кам'янкою. Тут також схрещувалися торговельні шляхи, що проходили з півдня на північ — до Волинського князівства, і з заходу на схід — до Києва. Після завоювання Галицько-Волинського князівства польським королем Казимиром III Кам'янка 1387 року була віднесена до Руського воєводства, й утворилося окреме староство, приналежне до Львівської землі [1, с. 404].

1441 року орендарем і старостою Кам'янки й навколишніх сіл став Юрій Струмило (Єжи Струмилл), шляхтич родом із Смоленщини, який замолоду перебував при дворі литовського князя Вітольда. Після смерті Вітольда в 1430 році він вигідно одружився з панянкою Геленою, отримавши у посаг чималі маєтності. 1437 року Струмило опинився при дворі варненського короля Владислава III, у 1441–1444 роках перебував при королівському дворі в Кракові, а 1446-го отримав від князя Болеслава IV право на перевезення товару через річку Нарву в Мазовію, на чому, вочевидь, непогано заробляв. Отож, судячи з біографічних відомостей Юрія Струмила, він був справжнім військовим і політичним діячем свого часу: робив кар'єру перебуваючи на службі у різних королів, а первісний капітал здобув завдяки вдалому одруженню.

Поселення Кам'янка трапилося на шляху Юрія Струмила 1441 року, коли він, згідно легендарним переказам, їхав лісом і його коні раптом зупинилися

перед світлом на липі, де він побачив ікону Божої Матері. На місці чудесної появи ікони було збудовано спочатку капличку, а потім церкву Різдва Пресвятої Богородиці. В актах міста Львова під 1451 роком, тобто якраз у часи староства Струмила, зафіксована перша згадка про кам'янецьку церкву неозначеного титулу. І можна припустити, що йдеться якраз про православну церкву Різдва Пресвятої Богородиці, збудовану за наказом старости, який, судячи з усього, дотримувався ортодоксального віросповідання.

Довкола легендарного місця Струмило почав розбудовувати місто Кам'янку. У 1448 році сюди прибула королівська комісія, аби визначити обороноздатність місцевості, а в липні 1448 року здійснився урочистий акт проголошення Кам'янки вільним містом, на підставі якого воно становило самостійну адміністративну одиницю. Мешканці Кам'янки звільнялися від усіх повинностей на користь старости, всі майнові доходи з міських угідь (ріллі, лісу, пасовиськ, рибних ставків), грошові надходження від ремісничих цехів та від купців, а також прибутки з торгових палат і пивоваріння мали спрямовуватись на зміцнення обороноздатності міста, придбання зброї та оплати сторожів, які несли цілодобову варту на оборонних валах.

Зусиллями Струмила і містян у середині XV століття Кам'янка перетворюється на фортецю, укріплену валами з частоколом та ровом з водою. Усередині фортеці на штучно насипаному пагорбі, обведеному глибоким ровом, наповненим водою, Струмило збудував кам'яний замок і каплицю при ньому з двома баштами. 1461 року старосту Струмило підвищили до статусу львівського підкомітету і, найголовніше, в 1471 році він домогся від уряду надання місту Магдебурзького права [1, с. 405]. Протягом цього кар'єрного зросту Струмила змінюються і його конфесійні орієнтири: у вересні 1471 року в Кам'янці створюється Римо-католицька парафія, в 1473 році закладається костел. І у 1478 році Струмило досягає найвищої посади — стає Львівським воєводою. Насамкінець, 1485 року, коли не стало власника міста, його перейменовують на Кам'янку-Струмилову.

Магдебурзьке право дало потужний поштовх до розвитку ремісничих цехів та купецької справи. І, оскільки через місто пролягали важливі торговельні шляхи, від кінця XV століття воно стає значним торговим центром. Двічі на рік тут влаштовувалися ярмарки, й щотижня відбувалися торги, а всі іноземні купці повинні були виставляти у місті на продаж свої товари протягом трьох днів.

Однак, унаслідок татар-ських нападів кінця XV — початку XVI століття місто було зруйноване і на якийсь час втратило давні привілеї. 8 квітня 1509 року король Зигмунд I Старий знову підтвердив привілей Кам'янки на Магдебурзьке право й надав дозвіл на проведення двох ярмарків на рік та щоденних торгів. Від 1539 року за королівським привілеєм прибутки від винокуріння повністю йшли на потреби міських споруд та ремонт шляхів, король дарував щорічні податки від продажу спиртних напоїв на ремонт міських укріплень і доріг.

Регулювання торговельних мит та податків стало одним із головних чинників розвитку містечка, його збагачення і культурного розвою. У той час, як 1540 року міщани звільнялися від сплати мита на продаж солі та зерна, а 1588-го заможні мі-

щани домоглися від короля звільнення їх взагалі від усяких мит, у 1576 році на користь міської казни вводилося мито з купців, які приїздили на ярмарок. У 1578 році місто також отримало право облаштувати склад для солі, й приблизно тоді ж в Кам'янці налагоджується новий промисел — вивіз волів на продаж.

Таким чином, 1619 рік, час показу на ярмарку вистави «Трагедія, або Візерунок смерті пресвятого Івана Хрестителя, посланця Божого» Якуба Гаватовича разом із двома українськими інтермедіями — це фактично останній період торговельно-ремісничого буму в Кам'янці-Струмиловій. Внаслідок тридцятилітньої війни, яка почалася 1618 року, місто занепало, зменшилась кількість жителів та ремісників. Але найбільше його зруйнувала шведська війна 1655–1657 років, після якої в історичних документах під роком 1662 зазначалося, що «давніше в місті було 500 будинків, зараз лише 90, з них 16 жидівських».

Втім, на початку XVII століття в Кам'янці панував ще відносний спокій, тут співіснували представники різних конфесій: русини (українці), поляки, іудеї. Зокрема в цей час було отримано дозвіл на зведення синагоги, побудованої 1627 року, й закладення іудейського цвинтаря в південній частині середмістя за приринковим кварталом.

Ці загальні історичні відомості жодним чином не прояснюють, якою саме була досліджувана вистава, а вказують на особливості місця та часу її здійснення, а також на гіпотетичний національний і соціальний склад публіки. Адже місто і ринок, на якому розігрувалася вистава за текстами Якуба Гаватовича, мали виразно інтернаціональний космополітичний характер. І саме ярмарковий простір був місцем, де відбувалося активне спілкування представників різних релігійних громад, які в буквальному сенсі оточували ринкову площу.

З переконливістю можна твердити, що спектакль, який відбувся на ярмарку 29 серпня 1619 року на так званій «редутовій» сцені, розраховувався на повноцінне сприйняття одного великого спільного гурту, незалежно від національної приналежності кожного глядача особисто. А прийняття характеристики site-specific стосовно цієї театральної події відкриває шлях до розв'язання дискусійних питань, пов'язаних із двомовністю вистави. Адже всі її частини, і та, яка розігрувалася польською мовою («Трагедія, або Візерунок смерті пресвятого Івана Хрестителя, посланця Божого»), і та, яка йшла українською (інтермедії «Продав kota у мішку» (після другої дії) та «Найкращий сон» (після третьої)) були однаково цікаві та важливі для русинів та поляків, оскільки їхні змісти на сакральному і профанному рівні безпосередньо пов'язувалися із реаліями ярмаркування в Кам'янці-Струмиловій.

Як і сьогодні, тогочасний site-specific театр був не стільки естетичним видовищем, скільки важливим з соціальної точки зору. Цим пояснюється прийом контамінації кількох змістовних рівнів, що було загалом характерним для театральних імпрез, які наслідували містерійну традицію, а відтак об'єднували в одному творі сакральне і профанне. Показово, що як і містерійні вистави, які призначалися лише для конкретного місця та визначеного календарем часу, сакральна частина тексту Якуба Гаватовича про Івана Хрестителя створювалася виключно для

ярмаркування у Кам'янці-Струмиловій. Ця вистава відбувалася в день пам'яті страти Іоана Предтечі (Івана Хрестителя), спільне відзначення якого православними і греко-католиками припадає на 29 серпня. Цього дня і розпочинався місцевий ярмарок, приурочений за традицією до вшанування певного святого. Тож вибір саме такого сакрального сюжету Гаватовичем був чітко обумовлений місцем і часом показу вистави.

Через спільне для католиків і православних відзначення релігійного свята спектакль Якуба Гаватовича 1619 року, як це також трапляється в сучасному site-specific театрі, виявляв і публічно легітимізував світоглядні позиції тогочасного продуктивного й поважного ставлення до національного складу різномовної ярмаркової публіки: більша частина русинів, меншість поляків, а також євреї, вірмени, німці. Суттєвим для розуміння міжконфесійності вистави, на нашу думку, є спостереження відомого історика Наталі Яковенко щодо «ідеї першородства “руських сарматів” у річнопополитській спільноті народошляхти» [7, с. 285]. Важливо і те, що Н. Яковенко розглядає саме 1620-і роки, коли відбувалося осмислення історії з точки зору «прав “руського [читай: шляхетського] народу” як третього — самодостатнього та рівноправного — члена Речі Посполитої» [7, с. 294]. Прикметно й те, що характерна конфесійна толерантність тих років дозволяла представникам еліт, так би мовити, «хитатися» між віросповіданнями, що й зробив свого часу Юрій Струмило.

Не можна обійти увагою ще одну рису site-specific театр, важливу як в давні часи, так і сьогодні, — це його комерційна складова. У Кам'янці-Струмиловій її мала забезпечувати гумористично-сатирична сюжетика й проблематика інтермедій, тобто профанна частина спектаклю. Зауважимо, що інтермедіям Якуба Гаватовича у дослідницькій літературі, починаючи від Михайла Драгоманова [2; 3; 4], приділялося чимало уваги. Але, попри наявність значної кількості фундаментальних досліджень сюжетів українських інтермедій у контексті індоєвропейської фольклорної й літературної традицій (німецької, польської, арабської), науковцями не бралася до уваги прив'язаність їхнього змісту до реалій провінційного ярмарку в Кам'янці-Струмиловій. І фактично єдиною науковицею, яка вже в середині ХХ століття звернула увагу на те, що інтермедії відображають місцеві особливості, локальні нагальні проблеми, настрої та інтереси пересічної публіки, була польська дослідниця Пауліна Левін [8].

Отож, передовсім в інтермедіях привертає увагу актуальний для громадськості домінуючий мотив шахрайства, який у першій інтермедії, що гралася після другого акту, виконував сюжетоорганізуючу функцію. Безпосередня пов'язаність шахрайської діяльності з ярмарком є очевидною, бо, як відомо, ярмарки були тим місцем, де розкошували шахраї різного ґатунку: продавці крадених коней, усіляких «котів у мішках», кишеньковий злодії та ін. Загалом же, поєднання мотиву шахрайства з текстів інтермедій із простором шахрайства на ярмарку є взірцевим з точки зору діяльного впливу site-specific театру. Глядач розважався, дивлячись на спритних шахраїв Климка і Дениса, й наражався під час цього пере-

гляду на реальну небезпеку бути обкраденим кишеньковим злодієм. Таким чином, простір ярмарку ставав суцільно дієвим, бо фактично перетворював глядача вистави на потенційну жертву грабунку, якою, приміром, став довірливий Стецько з інтермедії «Продав kota у мішку».

Щодо шахрайства, то до нашого часу дійшло чимало свідчень великого і малого грабунку на тогочасних ярмарках. Серед документів початку ХVII століття збереглася заява купця, вірменина за походженням Якуба Голубовича із Кам'янця-Подільського, про відмову йому у вчиненні правосуддя над ковельським міщанином Мошкою Ізааковичем. 1600 року цей Мошко на ярмарку в Кам'янці-Струмиловій взяв у позивача в борг партію волів і не розрахувався за них [5, с. 231–233].

Воли були дійсно одним із ключових товарів у Кам'янці-Струмиловій, тож не випадково вони фігурують як предмет продажу на початку тексту другої інтермедії про найкращий сон. Інтермедія починається із знайомства Максима, Рицка (Грицька) з Городка і Дениса з Кам'янця-Подільського, які обмінюються інформацією про ярмаркування:

Ідим де, брате юж в тою,
Що ідемо, дорогою,
Колі-сми юж зторговалі
Та и вся воли продалі
На тоім ліхим ярмарку!
Не буде бульше шарварку
По твоїх волах робити —
Ліпше на флісі служити [6, с. 42].

Отже, у цих рядках йдеться про те, що селяни продали волів, але чомусь залишилися без грошей, тому й вирушають на пошуки їжі та відпочинку. З точки зору здорового глузду відсутність грошей у продавців волів виглядає дещо дивною. Водночас, якщо взяти до уваги ярмаркову практику, про що йдеться у згаданій вище судовій скарзі Якуба Голубовича, згідно якої продаж здійснювався в борг, така ситуація цілком була можливою і навіть звичною для Кам'янки-Струмилової.

Очевидно, що у торговельній практиці Кам'янки-Струмилової, як і в її багатомовній ярмарковій публіці, у дрібному шахрайстві, продажу в борг, переплетенні та об'єднанні спільним відзначенням різними конфесіями релігійних свят, не було нічого виняткового й особливого. Десятки невеличких міст Галичини на межі ХVI–ХVII століття розташовувалися на вигідних торгових шляхах, там відбувалися ярмарки, міста розквітали, а з часом занепадали.

Висновки. Унікальною виявилась сама постать Якуба Гаватовича, який влучно, використовуючи прийоми site-specific, обрав сюжети і мотиви для вистави на ярмарку 1619 року. Він якісно діагностував національний і соціальний склад публіки, урахував особливості ігрового простору, скористався релігійною і фольклорно-літературною традицією. Такий плідний підхід автора текстів та організатора вистави у Кам'янці-Струмиловій дійсно свідчить про непересічність особистості Якуба Гаватовича, його чутливість до глядача та усвідомлення могутності впливу магії гри.

Література

1. Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. Харків: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968.
2. Кузмичевский П. [Михайло Драгоманов]. Старѣйшія русскія драматическія сцены. Кіевская старина 1885, т. XIII, кн. II. С. 371–407.
3. М. Т-в [Михайло Драгоманов]. Двѣ южнорусскія драматическія сцены начала XVII в. Кіевская старина, 1883, декабрь. С. 652–664.
4. Сумцов Н. Современная малорусская этнография (Дополнение к статье о г. Кузьмичевском). «Кіевская старина» 1896, ноябрь. С. 170–172.
5. Торговля на Україні XIV — середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. Актові джерела / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. К.: Наукова думка, 1990.
6. Українські інтермедії XVII–XVIII ст. Пам'ятки давньої української літератури. К.: Вид.-во АН УРСР, 1960.
7. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К.: Критика, 2002.
8. Lewin P. Intermedia wschodniosłowiańskie XVI–XVIII wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.
9. Schechner R. Performance Theory. London and New York: Routledge, 2003.

References

1. Istorija mist i sil URSR. L`vivs`ka oblast`. Xarkiv: Golovna redakciya ukrayins`koyi radyans`koyi ency`klopediyi AN URSR, 1968.
2. Kuzmy`chevsky`j P. [My`xajlo Dragomanov]. Starb`jshiya russkiya dramaty`cheskiya sceni. Kievskaya stary`na 1885, t. XIII, kn. II. S. 371–407.
3. M. T-v [My`xajlo Dragomanov]. Dv` yuzhnorusskiya dramaty`cheskiya sceny nachala XVII v. Kievskaya stary`na, 1883, dekabr`. S. 652–664.
4. Sumtsov N. Sovremennaya malorusskaya etnografiya (Dopolnenie k state o g. Kuzmichevskom). «Kievskaya starina» 1896, noyabr. S. 170–172.
5. Torgivlya na Ukrayini XIV — seredy`na XVII stolittya. Voly`n` i Naddnipyrianshhy`na. Aktovi dzherela / Upor. V. M. Kravchenko, N. M. Yakovenko. K.: Naukova dumka, 1990.
6. Ukrayins`ki intermediyi XVII–XVIII st. Pam`yatky` davn`oyi ukrayins`koyi literatury`. K.: Vy`d.-vo AN URSR, 1960.
7. Yakovenko N. Paralel`ny`j svit. Doslidzhennya z istoriyi uyavlen`ta idej v Ukrayini XVI–XVII st. K.: Kry`ty`ka, 2002.
8. Lewin P. Intermedia wschodniosłowiańskie XVI–XVIII wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967.
9. Schechner R. Performance Theory. London and New York: Routledge, 2003.

Veselovska H.

The performance that was based on texts by Jakub Gavatovych in Kamyanka-Strumylova in 1619 as a site-specific theatre

Abstract. For the first time in academic literature the theatrical presentation of texts by Yakub Gavatovych in the town of Kamyanka-Strumylova in the year 1619 is viewed as the case of a site-specific theatre from the early-modern epoch. Using available historical accounts and information, the author describes the main parameters of the place and surroundings where the play was performed, specifically those of the fair itself. It is proposed to consider this action not so much in the categories of aesthetics but of its societal dimension, taking into account the national and social composition of the attending public. With reference to a typical court case of the times, the study establishes a direct connection between the realities of the fair and the plot of Yakub Gavatovych's interludes.

Keywords: Kamyanka-Strumylova, a site-specific theatre, interludes, the fair.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2022